

ТЮФЕКЧИЙСКИЯТ ЗАНАЯТ В ПЛОВДИВ (XVIII – НАЧАЛОТО НА XX ВЕК)

Соня Семерджиева

Оръжейното производство в българските земи има вековна традиция, за което свидетелстват много съобщения и документи. Във всички времена оръжието е символ на власт и сила, което определя създадения към него култ. Притежаването му е въпрос на чест, личен престиж и самочувствие.¹

Балканските оръжия от периода на османизма се различават от всички останали. В българските земи и на Балканите съществуват пушки и пищови, които не се срещат и не се произвеждат никъде другаде по света. Съжителството на православието и исляма преплита европейските и източните традиции по отношение на стилове и занаятчийски умения, което ги прави уникални и изключително интересни за изследователите.²

В научната литература най-многобройни са проучванията за тюфекчийството и развитието му най-вече в Сливен, поради обвързаността на тукашните тюфекчии с държавни поръчки, което е документирано в турските държавни архиви, както и в пътеписните бележки на редица пътешественици.

Пловдив е град, чиято слава на металообработващ център идва още от древността и продължава през средновековието и османското владичество. Той се оформя предимно като център на карадемирджийския и ножарски занаят, чийто произведения задоволяват не само местните нужди, но се продават и по големите и прочути за времето си пазари и панаири.³

Със затвърждаването на османското владичество в региона усилията на върховната власт са насочени към поставяне на градската икономика в услуга на държавните интереси (чрез регулиране, направляване и насърчаване на търговско-занаятчийската дейност). На-

растването на населението (XVI–XVII в.) и особено непроизводителния слой сред него (османски чиновници, гарнизони и др.), налагат местния пазар да изобилства от провизии и занаятчийски произведения. Недвусмислено е посочено, че оръжията са твърде обичайна стока из вътрешните пазари на българските земи. Споменават се саби-дамаскини и от европейски тип, “влашки”, “дамаски” ножове, боздугани и пр.⁴ Дълбоките промени засягат и типовете оръжие. Особено важен в това отношение е XVI век, когато широка употреба придобива ръчното огнестрелно оръжие⁵ – и в армията, и като персонално оръжие. Законодателните източници разкриват внушителна картина на развито занаятчийско производство, особено в по-големите градове. Пловдив е един от най-многолюдните, “най-богати, най-уредени градове на Европейска Турция”⁶, важен търговски, стопански и административен център. Някои по-обща данни за Пловдивската кааза от XVI в. разкриват нейната относителна тежест в стопанския живот на империята.⁷

Най-голям разцвет има занаятчийското производство, свързано с производството на предмети за бита и особено за нуждите на войската. Търговските кервани, които потеглят из обширните области на Балканите, Европа и Османската империя са натоварени най-вече с аба и оръжие. Пловдив е почти изцяло свързан със задоволяване на редица потребности на султанския двор и висшата турска аристокрация, нещо повече – поради изобилието на суровини и близостта до Цариград още през XVI в. той се прочува като имперска работилница.⁸ Турската власт се отнася благосклонно към занаятчиите и поминъкът им е добър и доходен. Изворовите данни не позволяват да се даде точна хронология за началото на цеховата (еснафската) организация в Пловдив. В султанска заповед до кадията на Пловдив от 15 април 1571 г. относно изработените в Пловдив аби⁹ още тогава се споменава за съществуването на абаджийски еснаф в града, въпреки че Апостолидис посочва като година на създаването му 1685. Изворите свидетелстват за наличието на дюкяни и работилници на абаджии, ахтари (бойджии), астарджии (платнари), бакали, барутчии, бербери, бучакчии (ножари), арабаджии (колари), казанджии, джелепи, куюмджии, кафтанджии, кюркчии, мумджии, папукчии, сахатчии, тюфекчии, унджии, фесчии, фурнаджии и пр.

През XVIII век Пловдив е сред икономически най-издигнатите градове в балканските земи на империята. След създаването на еснафа на абаджиите (цял век преди султанския ферман на Мустафа III през 1772 г., регламентиращ това¹⁰, а вероятно и по-рано) последвало създаването и на другите, “понеже те се развили и напреднали”. С този ферман се определят задълженията и правата на членовете на всеки руфет, ползващи се от защитата на управляващите власти, без да им се създават трудности съгласно закона за тяхното функциониране. Според Апостолидис през 1821 г. еснафските сдружения в Пловдив са 15 и едва през първата половина на XIX век се развиват и организират още сдруженията на тюфекчиите, сахатчиите, тютюнджиите, унджиите, фесчиите, балсамаджиите, сакаджиите и други,¹² което е логично, тъй като това е периода на най-голям разцвет на занаятите (края на XVIII – средата на XIX век).

Безспорен е фактът, че у нас са се намирали едни от най-големите центрове за оръжейно производство в империята. Оръжейният занаят процъфтява в българските земи през XVIII-XIX век, поради обстоятелството, че турските оръжейни работилници не са могли да задоволяват непрекъснато нарастващите нужди на огромната турска армия, предимно от оръжие за пехотата, а и вносът от Западна Европа е още съвсем ограничен.

За огромните нужди на турската армия от произведенията на българските занаятчии ни дават представа поръчките, които са правени със специални султански заповеди, както и факта, че от Пловдив властта често набира принудително категории занаятчии, за да работят в Цариград. Според военна заповед от 1610 г. оруджии (технически лица към войската), сабяри с всички техни инструменти и майстори на лъкове от Скопие, Пловдив и София, където през XVII-XVIII в. има смесени по състав тюфекчийски и ножаро-бучакчийски еснафи, са задължени да отидат на работа до 1650 г. в цариградските оръжейници.¹³

Едно от задълженията на еснафите към държавата са тези от военно естество. Занаятчии от различни браншове и търговци придружават султанската армия във военните походи. За това задължение на занаятчиите свидетелстват много документи от XVI-XVII век. Едно от ранните свидетелства е заповедта до румелийския бейлер-

бей с препис до пловдивския кадия (1566 г.) да събере и изпрати за нуждите на румелийската армия доста солидна група занаятчии. За нуждите на войската, както се вижда от заповед до пловдивския кадия (1572 г.), военни повинности изпълняват пловдивските търговци и занаятчии като оруджии. Подобно е нареждането в друг султански ферман от 1610 г. до кадията на Филибе. Интересно е сведението на Евлия Челеби, че Сюлейман хан при една от своите битки в Средна Европа събрал няколко хиляди майстори от всички еснафи.¹⁴

През XVIII-XIX век произведенията на българските занаятчии постепенно завладяват близките и далечни пазари на Османската империя и се налагат със своето високо качество и богат асортимент. “Всички видове занаяти и в Пловдив, както и в други градове и големи селища в българските земи, са изключително (най-вече) в ръцете на българите. Много малко и от инородните елементи се занимават с някои занаяти (включително тюфекчийския). С малки изключения занаятите се предават по наследство от бащата на сина. През XIX век, особено след Кримската война, в Пловдив има повече от 50 вида занаяти с близо 600 тезгяха, т. е. работилници и продавници. От тях 15–25 еврейски; 25–35 турски; 15–20 ерменски; 15–20 гръцки (цинцарски); около 100-тина – на гърчеещи се българи и повече от 400 – чисто български”.¹⁵ Първоначално тюфекчийството е също предимно български занаят. Гръцката завера от 1821 г. води до ограничения в производството на оръжие, като то се запазва само в големите градове. След Кримската война властта в империята целенасочено се стреми да изолира българите, което дава основание да се твърди, че производителите на хладно и огнестрелно оръжие през XIX век са главно турци и албанци,¹⁶ но поради редица основателни причини българските майстори-оръжейници да продължат да практикуват занаята.

Редки и прочути са майсторите-тюфекчии, заключили в себе си тайни и тънкости, непознати и непонятни за другите. Сложен и тежък е занаятът, съчетаващ различни технологии при обработката на различни видове суровини. Често за отделните операции са използвани специализирани работилници на майстори-дюкмеджии (задтильците), майстори-чакмакчии (ударния механизъм), майстори-кондакчии (за изработване на ложите, “кондаците”), дърворезбари, юве-

лири, златари и пр. Направата на оръжие, коването на цев или гравирването на пищов е изкуство, близко до най-изящните прояви на творческия народен талант. Изящно изработените и украсени оръжия, предназначени за местния пазар и за продажба на големите панаири, са предпочитани като традиционен, класически образец пред по-модерното оръжие, внасяно от Европа.

При западноевропейските и руски образци често срещано явление е широкото представяне на бойни и ловни сцени в украсата, както и изписване имената на майстора върху оръжието. Стремежът на султанската власт към монопол върху производството на оръжия допуска тук-там само туграта на султана. Българските майстори-оръжейници следват източните традиции и съзнателно избягват да оставят свои клейма върху цевите, по обясними причини.¹⁷ Този факт до голяма степен затруднява идентифицирането на оръжието, произведено от български майстори. Етнографски музей – Пловдив притежава 53 експоната ръчно огнестрелно оръжие. Текстовете, които са гравирани върху тях съдържат турски имена или имат по-скоро апотропейна функция (изписани на арабица и на османо-турски). Трудно би могло да се установи дали сред тях има оръжия, работени от пловдивски майстори, но елементи от украсата върху някои от тях недвусмислено говорят за това, че майсторът е българин – зооморфна украса (спусък – глава на куче; набивка от месинг във формата на кръст и пр.), каквато няма да срещнем в нито едно от оръжията, изработени от турски или албански майстори.

Известно е, че в селищата, в които занаятът няма манифактурен характер и е представен само от една или две работилници, тюфекчийството влиза в еснафската организация на железаро-ковачите. Източниците сочат, че в Пловдив тюфекчийството съществува като отделен еснаф и занаятът е много добре развит. “Западно и почти под акропола се намирал големия и многошумен централен пазар (чаршията), в средата на който бил прочутия покрит с олово шестосводен голям Безистен”. Най-внушителната сграда на Узунчаршия била сградата на Куршум хан (построен в началото на XV век), който заемал едно пространство от 3637 кв. м. с масивна сграда и вътрешен двор. В Куршум хан открай време се помещавал абаджийския еснаф. Впоследствие ханът се превърнал в център на търговския жи-

вот в града с многобройни магазини и кантори (по Евлия Челеби, Хаджи Калфа и пътешественика Дриш).¹⁸ Голяма част от дюкяните и работилниците се помещават в ханове, които са вакъфски недвижими имоти и се наемат и стопанисват срещу определен наем за търговска или друга цел от еснафите.¹⁹

Внушителна е и сградата на Безистена, споменат още от Евлия Челеби²⁰, в която се съхраняват стоките на търговците. Тук се помещават и кафтанджийниците (магазини за платове). Изворите сочат и точното място, където са разположени тюфекханетата (тюфекчийската чаршия). “Около Безистена били работилниците и магазините на различните сдружения (руфети, еснафи)”, между които и “демирджийниците, чилингирджийниците, бучакчийниците, тюфекчийниците” (на север от Безистена в малките криви улички).²¹ Никола Алваджиев уточнява, че Безистенът “се простирал между четири улици, чиито сегашни имена са: Христо Дюкмеджиев от север, Куртевич от юг, Златарска от запад и Алцеко от изток.”²² На изток от Безистена били големите колониални магазини (ахтарджийниците), балъкпазарът и месарниците; на юг от него се помещавали работилниците за налъми (лаленджийници), зарзаватчийниците и магазините за плодове (емишчийници) и мохамеданските сладкарски магазини (муфалевчийници); на запад в околните криви улички се помещавала Златарската (куюмджийска чаршия) със златарските работилници и бижутерийни магазини.²³

Вероятно и тук производствените процеси са диференцирани в отделни работилници, където се изработват (и ремонтират) висококачествени оръжия. Докато сливения тюфекчийски еснаф изпълнява основно държавни поръчки за войската – еднотипно сурово оръжие, тук се работи най-вече нестандартно (персонално) оръжие, предназначено за вътрешния пазар. “В Пловдив (даже и в другите по-главни градове на Европейска Турция) достойнството на човека се мери с облеклото” и с оръжието.²⁴ “Неговите жители (на града Филипополис) наброяват повече от тридесет хиляди и почти всички носят оръжие”.²⁵

Това красиво изработено оръжие – с изкусна гравюра върху цеви, ложи, ударни механизми, приклади, спускателни механизми; с набивки от злато и сребро, с инкрустации и монтиране на седеф, рог и ме-

синг върху персийски червен восък, намира добър прием и на прочутите панаири. Големи майстори българи от този тип имало в Пловдив и Одрин.²⁶ Бележки и сведения за Свищовския, Сливенския, Пловдивския и Узунджовския панаир в последните години на XVIII в. (1786 г.) дава немският пътешественик Йене.²⁷ Ценни сведения за търговията с отседнал и подвижен характер и данни за панаирите в българските земи през XVI-XVIII век намираме в “Еврейски извори за общественоеикономическото развитие на балканските земи”.

Оживените търговски връзки на Пловдив с останалата част на Османската империя са основание Апостолидис да го нарече “голям търговски град, понеже “филипополците разпространяват търговията им по сичка Болгария, Мала Азия, Сирия, Тракия, Влахия, Македония и някога и до Босния, и в Немска земля...”, както отбелязва Константин Фотинов (1843 г.)²⁸

За уменията на майсторите-тюфекчии – албанци, турци и българи в края на XVIII и главно през XIX век откриваме подробности в пътеписите на западноевропейски, руски, арменски пътешественици. С. Сейже е поразен от дарбата на българите при техническата изработка на оръжието. За одринските оръжепроизводители той пише, че се “ползват с репутация, която ми се видя оправдана поради красотата на изработката” (1829 г.). Ж. Пейсонел отбелязва по повод сливенското производство през 50-те–70-те г. на XVIII век, че “цевите на пушките и револверите в Сливен са извънредно търсени и съперничат на тези в Цариград”. Уолш (1827 г.) пише за изработката на “български вити пушки, които много се ценят”.

Барометър за състоянието на пловдивското стопанство, за вътрешната и международната търговска конюнктура става традиционният Узунджовски панаир. “Най-голямо участие през време на панаира вземат пловдивските търговци” – твърди Найден Геров.²⁹ Пловдивските занаятчии носят там свои изделия, между които не липсват редки образци оръжия (те “присъстват като постоянен инвентар в бита на хората”). Прочути с майсторлъка си са пловдивските майсторигравьори на оръжие. Смутните и несигурни времена предопределят необходимостта от въоръжаването на самите търговци, а и на всеки, който разполага с възможности, за да опази честта и стоката си.

“Пръв и прочут в цялата Тракийска област бил Узунджовският (XIX в.), който за последно се състоял в 1875 г. (след него Ма-

рашкия панаир в Пазарджик и пр.). На него се стичали търговци от всички краища на Турция и съседните ѝ страни, та чак до Виена.”³⁰ Стратегическото положение на селището на главния път Пловдив – Одрин – Цариград; център на хас с висока стопанска продуктивност и концентрация на войска³¹ с многостранни консумативни нужди, обяснява бързия прилив най-напред на местни стокопроизводители и търговци, описан в най-големия му блясък от Бланки (1841 г.)³²: *“Физиономията на панаира се различаваше в много отношения от всички подобни неща в нашите цивилизовани страни... Колониалните стоки, желязо на прътове, ориз, кожи, сукна, тъкани, оръжия, вълна, коприна се разменяха в големи количества.”*

Зачестилите кърджалийските нападения, размирици и феодална анархия в края на XVIII и началото на XIX век заливат Българско и особено тракийските земи. Това налага вземането на мерки чрез построяване на стражеви застави за охрана на панаири и проходи. Това е времето, когато се е изковавало най-много оръжие, когато оръжейният занаят е бил в разцвета си.

Едва ли има по-образно описание на облеклото и въоръжението от това, което Каниц прави на турски караулни заптиета при пътуванията си из българските земи (1860–1875 г.). Произходът на тези стражарници той свързва с Нишкото въстание 1841 г., подир което *“за предотвратяване възможните по-нататъшни въстания на раята били построени край граници, пътища и проходи множество беклемета (караули), напълнени с 4–10 души албански нередовни войници – заптиета”*... *“Няма по-живописна гледка от отделение албански заптиета, които препускат с малките си огнени коне. Човек трябва да си представи изразителните, силни, пълни с живот образи, които личат по красивото облекло: дълги гащи от синя или жълта аба, с разцепени отзад и превързани при коленете крачолки, обшити с различни гайтани; зеления или кърмъзочервен елек с дълги разперени ръкави, богато обшити с злато и сребро; високия червен фес, обвързан с бял ленен плат, с разперен дълъг син пискюл, който опира до яката на ризата, а към това и “арнаутка” (пушка), леко увиснала на ремък през рамото; покрития с камъни ханджар; със сребро украсената дръжка на пищов и паласка; прикрепените на пъстри върви метални шомполи и кутии със смазка – всичко това*

звънти, като лъци и блести в светлината на слънцето, в стократно чупене на цветовете...”³³

Върховната власт нееднократно предприема масови претърсвания на раята и събиране на намереното у нея оръжие. За оръжието, “прибрано от раята в Пловдивско по време на окупацията и складирано в Куршум хан се съобщава, че “започнало да се разваля”, поради което е издадена царска заповед да се пренесе в Цариград, “за да не попадне повторно в ръцете на раята...” (1839 г.).³⁴

Чак до Освобождението в Пловдив работят 600 дюкяна и работилници, сякаш точно за да покажат, че Ориентът не е пригоден за едра индустрия. Занаятите претърпяват своеобразно развитие. Започва бързият им упадък, за да угаснат постепенно съвсем, но това все още не е краят им. И тук “златните години на еснафлъка привършват” поради засилената конкуренция на по-евтини и по-люксови произведения.³⁵ Новото време слага вече ръка върху вкусовете и желанията на хората. Един след друг занаятите замират, изчезват, забравят се, чаршията вече не е предишната.³⁶ Вносът на индустриална изработка затваря доста преди Освобождението тефтерите на оръжейния еснаф. Занаятът угасва, за да продължи съществуването си предимно чрез изкуството³⁷ – гравирането и украсата на фабрично оръжие. А в това отношение пловдивските майстори са изкусни и прочути. В Пловдив остават около десетина – дванадесет работилници на майстори-оръжейници (предимно за ремонт и гравюра), които са включени към еснафската организация на железаро-ковачите.³⁸

Публикациите относно състоянието на занаятите след Освобождението, особено по времето, когато Пловдив е столица на Източна Румелия, очертават стопански живот, в който първостепенно място заемат търговията и занаятчийството: “Главните занимания на това разнородно по националност 33 000-но столично население са занаятчийството и търговията. Близо една трета (9500) бяха разни занаятчийци с по-големи и малки работилници, 4307 се занимаваха с търговия на едро и повечето на дребно (търговските дюкяни, както и повечето работилници бяха струпани по главната улица Узунчаршия от Джумаята до Марица).”³⁹

Запазването на занаята след Освобождението е отбелязано на Пловдивското изложение 1892 г., на което златен медал получава

капсулната ловна едноцевка на Георги Макасчиев от Сливен, сребърен медал – Стоян Тепавичаров от с. Мухово, Пловдивско, а бронзов – Захари Минчев от Дупница.⁴⁰

Ценни сведения за състоянието на занаятите и търговията в Пловдивски регион от края на XIX и началото на XX век черпим от архива на Пловдивската търговско-индустриална камара.⁴¹

Протоколите от проведените майсторски изпити и докладите на инспекторите на камарата относно тях носят информация, че занаятът все още е жив и буди интерес и желание да бъде изучаван. Заключениета по Протоколите, направени от инспекторите са, че майсторите са много добре практически подготвени, но им липсва добра теоретическа подготовка.⁴² Интерес представлява статистиката в това отношение:⁴³

Година	Допуснати до изпити за оръжейни майстори	Издържали изпитите и получили майсторски свидетелства
1927 г.	5	4
1928 г.	5	5
1929 г.	3	2
1931 г.	2	2
1941 г.	3	3

В данните за 1931 г. са упоменати имената на майсторите-оръжейници, защитили успешно правото си самостоятелно да упражняват занаята: Демир П. Демиров – Пещера; Али Хасанов.⁴⁴

Известни са и някои от старите и утвърдени вече оръжейни майстори като Кочо Динов и Георги Д. Павлов,⁴⁵ – членове на изпитната комисия, както и Никола Г. Стойчев (39 г., упражняващ самостоятелно занаята от 16 години.) – член на Избирателната колегия и един от действащите членове на Пловдивската търговско-индустриална камара (1939 г.)⁴⁶ Известни пловдивски търговци на оръжие от този период са Беньо Бенев и Ст. Дренски. В публикувана обява във вестник “Телефон”⁴⁷ се съобщава за историческа пушка в магазина на пловдивския търговец С. Дренски, изработена преди 430 години, която тежи 12 стари оки и дължина 2 метра. Твърди се, че с нея е стреляно срещу черкезите в Перушенското въстание от камбанарията. Става

въпрос за манастирска (крепостна пушка), която понастоящем е собственост на Етнографски музей – Пловдив.

В публикация⁴⁸ на Пловдивски общински вестник е отбелязано, че в Пловдив през 1928 г. има 3 оръжейни работилници с 3-ма майстори-собственици и 3-ма работници. Същите данни важат и за 1932 г. Безспорно много по-точни са сведенията на Пловдивската Търговско-индустриална камара, според които през 1935 г. в Пловдив работят 10 самостоятелни майстори-оръжейници и 2-ма – в околността.⁴⁹

Независимо от оскъдността на веществените и документални материали за производството на оръжие по българските земи (респективно – в Пловдив) фактът, че то достига до наши дни, е показателен за наличието на стари традиции при българското оръжейно производство. Наблюдаваните тенденции вървят успоредно с другите художествени занаяти, особено по време на най-големия им разцвет през втората половина на XVIII и първата половина на XIX век. Всичко посочено очертава големия принос на тюфекчийството в общото и специализираното комплексно развитие на редица художествени занаяти.

Бележки

¹ **Дерменджиев, Хр.** Художествени особености на оръжейното производство в България през Възраждането. – В: Изкуство, 1981., кн. 7, с. 31

² **Нурков, И.** От лъка до кримката. С., 1987, с. 6

³ **Дерменджиев, Хр., Д. Друмев.** Метална пластика. Ковано желязо, оръжия, калаени съдове. С., 1983, с. 21, 26.

⁴ **Цветкова, Б.** Проучвания на градското стопанство през XV–XVI в. С., 1972, с. 79–82.

⁵ **Дерменджиев, Хр., Д. Друмев.** Метална пластика. Ковано желязо, оръжия, калаени съдове. С., 1983, с. 49. *По същото време се появява и ятаганът, използван в армията и флота на османската държава до края на XVIII век.*

⁶ **Пеев, В.** Град Пловдив, минало и настояще., П., 1941, с. 118.

⁷ **Генчев, Н.** Възрожденският Пловдив., П., 1981, с. 25. Вж. Чужди пътеписи за Балканите. Френски пътеписи, с. 143.

⁸ **Генчев, Н.** Пак там, П., 1981, с. 26.

⁹ **Документи** за българската история, т. III, С., 1940, 18, с. 8–9; *Пловдив е прочут като най-развития търговски и абаджийски център в империята, “като огромна абаджийска и шивашка работилница”* (Кондиката на абаджийския еснаф XVII-XVIII в.).

¹⁰ **Ихчиев, Д.**, Еснафски документи и еснафски организации в турско време. – В: Списание на БИД. С., 1907, кн. 7, с. 445–461. *Съобщава за султански ферман, изпратен до всички централни градове и паланки на казите в трите части на света – Азия, Африка и Европа по въпроса за организацията на еснафското братство, съставен и издаден в началото на месеца шабан 1187 г. от егира (1772 г.) от султан Мустафа хан III. (Други автори посочват като година на фермана – 1773).*

¹¹ **Генчев, Н.** Цит. съч., с. 31. Вж. **Пловдивски** общински вестник, бр. 195–196, 1937. *Протоколно решение на еснафите в Пловдив от 4 януари 1741 г., с което си налагат плащане на данък за охрана на царските хазни.*

¹² **Апостолидис, К. М.** История на Филипопол, А. 1959, с. 525–527.

¹³ **Пляков, З.**, За регламентацията на градското занаятчийско производство в бълг. земи през XV – средата на XVII в. – В: ИИИ, 21, 1970, с. 142.

¹⁴ **Пляков, Здр.**, Цит. съч., с. 141–142.

¹⁵ **Шишков, Ст.**, Пловдив в своето минало и настояще, П., 1926 г., с. 237–239.

¹⁶ **Ковачева-Костадинова, В.** Занаяти в югозападните български земи през XV–XIX век, С., 1991, с. 235

¹⁷ **Нурков, И.** Цит. съч., с. 80.

¹⁸ **Пловдивски** общински вестник, 1932 г., бр. 175, с. 2–3; Андреев. За какво е служил и кога е построен Куршум хан. *Хаджи Калфа (ср. на XVII в.) е бележит турски географ, в чието описание на Румелия и Босна са дадени ценни сведения за редица български градове.*

¹⁹ **Асенова, Зл., Св. Запрянова.** “Капана” като търговско-занаятчийски център на Пловдив през Възраждането. – В: ИМЮБ, т. 14, с. 162.

²⁰ **Възвъзова-Каратеодорова, К.** Непресъхващи извори, П., 1975. с. 231; *Евлия Челеби посетил Пловдив през 1652 г.*

²¹ **Апостолидис, К. М.** История на Филипопол, А. 1959, (ръкопис), с. 557–558.

²² **Алваджиев, Н.** Пловдивска хроника, П., 1984, с. 157.

²³ **Апостолидис, К. М.** Цит. съч., с. 558.

²⁴ **Каравелов, Л.** Записки за България и за българите, 1874. – В: Непресъхващи извори, П., 1975, с. 337.

²⁵ **Генчев, Н.** Възрожденският Пловдив, с. 35. Вж. Френски пътеписи за Балканите, т. 1, 1975, Луи Огюст Божур, 1799, с. 407.

²⁶ **Константинов, П.** Времето на майсторите., С., 1979, с. 110.

²⁷ **Георгиев, Ачков** ИИИ, т.19, с. 178. Вж. **Андреев, Ст.**, Стари пътувания през България. В: сп. Български турист, кн.2, 1929. с. 30. Вж. **Ихчиев, Д.** Панаирите и пазарните дни в Южна България преди Освобождението. – В: СБИД, 1908, кн. 9–10, с. 604–605.

²⁸ **Апостолидис, К. М.** Цит. съч., с. 376 Вж. **К. Фотинов.** Общо землекопание в кратце за сичката земля. В: *Непресъхващи извори*, П., 1975, с. 283.

²⁹ **Документи** за българската история, т. I, С., 1931, с. 527

³⁰ **Шишков, Ст.**, Цит. съч., с. 243

³¹ **Георгиев, Й., Б. Ачков.** Узунджовския панаир в светлината на новоиздирени документи. В: ИИИ, т. 19, С., 1967. с.172–174. Вж. *дефтерът “Регистър на спахиите, които са боло налице по време на източния поход в Джерменския санджак, 1607 г., нахия Хаскъой. Село Узунджа оба: спахията Омурлах, с 6000 войника”*; Друг документ от турските регистри²⁵ ни разкрива факта, че Узунджово (1668 г.) е център на производство на селитра (стратегическа суровина); т.н. барутни “фабрики” са от жизнено значение за Османската империя (“Регистър на някои кази и ливи в Румелийския и Анадолския вилает, където се добива селитра за обработка на барут. Година 1079 (1668–1669). Черменска (Одринска лива): каза Узундже абад Хасково.”)

³² **Граматинов, Г.** Хасковският край в записките на чужди пътешественици. В: ИМЮБ, П., 1976, с. 123–124. Вж. *Мисията на Бланки през 1841 година, Пловдив, 1906*

³³ **Романски, Ст.** България в образите на Феликс Каниц, С., 1939, с. 133–134

³⁴ **Документи** за българската история, т. III, С., 1940, 438, 443, с. 239–241

³⁵ **Генчев, Н.** Цит. съч., с. 94

³⁶ **Алваджиев, Н.** Цит. съч., с.155

³⁷ **Константинов, П.** Цит. съч., с.111

³⁸ ДА – Пловдив, ф 1973 оп.1 а.е. 28, 31. Съгласно приетия и утвърден през 1898 г. Закон за уредбата на еснафите са признати 22 групи занаяти, по които могат да се създават еснафски сдружения (чл.1). Към група № 7 – железарство, са упоменати ножжари и пушжари. Под приетия през 1914 г. Закон за организиране и подпомагане на занаятите попадат само някои групи занаяти, между които и тези за преработване на метали, където е включен и оръжейният.

³⁹ **Стоянов, М.** Когато Пловдив беше столица., С., 1973, с. 91; Броят на някои от занаятчиите: железари – 1261, дърводелци – 895, шивачи и кожухари – 1515, зидари – 1006, воденичари, фурнаджии и касаци – 1005, абаджии и гайтанджии – III, обуцари и седлари – 1166, хотелджии и ханджии – 919, златари и часовничари – 197 и др.

⁴⁰ Нурков, И. Цит. съч., с. 154

⁴¹ Шишков, Ст. Цит. съч., с. 254–255. *С цел подпомагане и защита интересите на занаятчиите и търговците, със Закон, приет от VIII ОНС в края на 1894 г. (допълнен през 1906 и 1924 г.) съществуват и действат Търговско-индустриални камари в Царство България. Пловдивската такава обхваща Пловдив и околните Пловдивска, Станимашка, Пазарджишка, Пещерска, Карловска, Казанлъшка, Чирпанска, Хасковска и новите Паишмаклийски (Смолянски) и Мастанлийски окръзи в Родопите.*

⁴² ДА – Пловдив, ф 147к оп.1 а.е. 307

⁴³ ДА – Пловдив, ф 147 к оп.1 а.е. 520, 307, 316, 543

⁴⁴ ДА – Пловдив, ф 147 к оп.1 а.е. 316

⁴⁵ ДА – Пловдив, ф 147 к оп.1 а.е. 311; *Вж.Протокол на Бюрото на Търговско-индустриалната камара – Пловдив по провеждане на майсторски изпити в района на камарата за 1930 г.*

⁴⁶ ДА – Пловдив, ф 1973 оп.1 а.е. 34

⁴⁷ Вестник “Телефон”, П., 1904, бр.1, с. 3. *Вж.*

⁴⁸ Пловдивски общински вестник, 1932 г., бр. 127, с. 4–6.

⁴⁹ ДА – Пловдив, ф 147 к оп.1 а.е. 235